

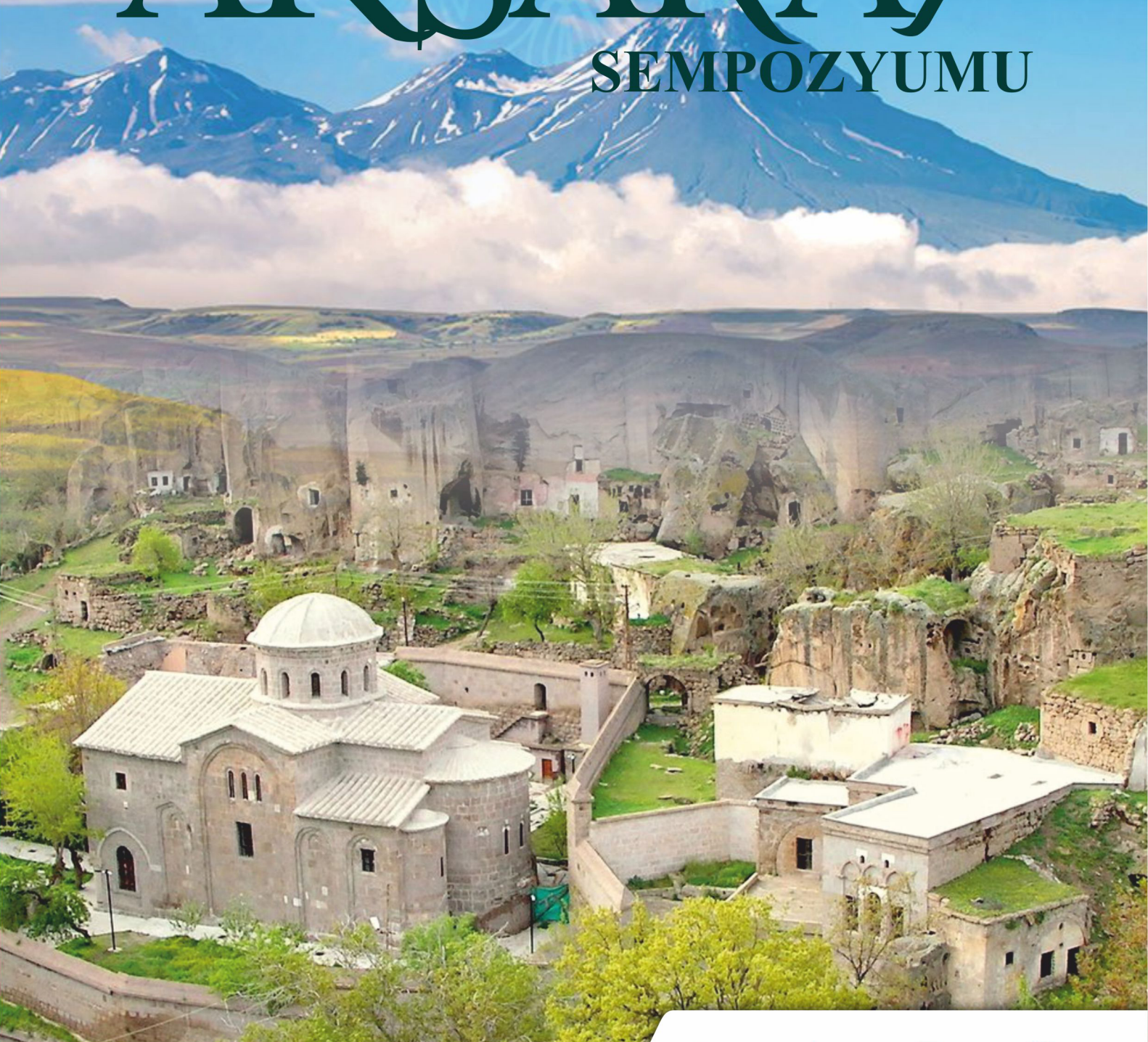

SOMUNCU BABA
Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

IV. ULUSLARARASI

AKŞARAY

SEMPOZYUMU

24-26 EKİM 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

IV. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (24-26 Ekim 2019)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Mehmet Sami YILDIZ
Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN
Aksaray Üniversitesi,
Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mehmet ÖZKAYA
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ISBN: 978-605-69519-1-6

Aralık 2019

“IV. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book "IV. International Aksaray Symposium" belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ
Sempozyum Başkanı

İletişim
aksaraysempozyumu@gmail.com
Sekreter
Öğr. Gör. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ'NİN PEYGAMBER KISSALARINDAN BAHSE DEN BAZI ÂYETLERE GETİRDİĞİ YORUMLAR

Şuayip Karataş¹

Özet

Osmanlı'nın ilk devrinde yetişen tefsir, lügat, edebiyat ve tıp alimi Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-89[?]), zamanında Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) es-Sıhah isimli sözlüğünü ezbere bilenlerin görev yapabildiği Aksaray Zinciriye Medresesi müderrislerinden olup pek çok talebe yetiştirmiştir. Zamanının ilim ve irfan hayatına çok önemli katkılarda bulunmuş olan Aksarâyî, memleketi Aksaray'da vefat eden Aksarâyî'nin vefat zamanıyla ilgili kaynaklarda 1388 ve 1389 tarihleri kaydedilmektedir. Cemâleddîn Aksarâyî'nin en önemli eserlerinden biri Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde çelişkili ve müphemmiş gibi görünen âyet ve rivayetleri te'vil ettiği "Kitabü'l-es'ile ve'l-ecvibe" isimli eseridir. Farklı dillere tercüme edilen eser içerik olarak tefsir ve hadis meselelerine dair ayetlere ve hadislere yapılan eleştirilerin ve iddiaların kimlere ait olduğunu belirtmeden kaydedilen 152'si tefsir, 52'si ise hadis konularıyla ilgili olmak üzere toplam 204 muhtemel soru ve onlara verilmiş cevapları ihtiva etmektedir. Eserde daha çok iman-amel meselesi, kader-kaza, ru'yetullah, ismet-i enbiyâ gibi itikat ve kelâm konuları olmak üzere müşkil ve problemli görülen konulara dair açıklamalar yer almaktadır.

Bu çalışmada Cemâleddîn Aksarâyî'nin "Kitabü'l-es'ile ve'l-ecvibe" adlı eseri çerçevesinden bazı peygamberlerin yaşadıkları olaylara dair kesitler sunan, hayatlarından bahseden âyetlerdeki yorumları ele alınacaktır. İlgili âyetler peygamberler arasındaki kronoloji dikkate alınarak sıralanacak, müellif tarafından yapılan değerlendirme ve çözümlenmeler örnekler üzerinden sunulacaktır. Ayrıca soru-cevap şeklinde bir metotla ele alınmış olan telifinde Aksarâyî'nin kaynak olarak kullandığı eserler tespit edilmeye çalışılarak kendisine ait olan/olmayan çözümlenmeleri belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cemâleddîn Aksarâyî, Esile, Ecvibe, Kıssa, Yorum

THE COMMENTS THAT JAMALUDDIN AKSARAYI BROUGHT TO SOME VERSES THAT MENTIONED THE PROPHET'S TALE

Abstract

Cemaleddin Aksarayi, a scholar of Tafsir, lügat, literature and Medicine who grew up in the early Ottoman period, was one of the müderris of Aksaray Zinciriye Madrasa, where those who knew the dictionary of ore by heart at the time named es-Sıhah were able to serve many students. Aksarayi, who made very important contributions to the life of Science and lore of his time, has brought up many students on demand. 1388 and 1389 are recorded in the sources related to the death of Aksarayi who died in his hometown Aksaray. One of the most important works of Cemaleddin Aksarayi is his work "Kitabu'l-es'ile ve'l-ecvibe", in which he makes statements that appear to be contradictory and muphem in the Qur'an and the hadiths. The work translated into different languages contains a total of 204 possible questions and answers given to them, 152 of which are recorded without naming who the criticism and allegations against the verses and Hadith related to the issues of Tafsir and Hadith are related to the subjects of Tafsir and 52 of which are related to the issues of Hadith. In the work, there are explanations about the issues that are seen as difficult and problematic, such as faith-action issues, fate-destiny, Ru'yetullah, ismat al-Anbiya.

In the study, "Kitabu'l-es'ile ve'l-ecvibe" by Jamaledin Aksarayi will be discussed in the verses that provide sections about the events experienced by some prophets and talk about the events experienced by them. The relevant verses will be sorted by taking into account the chronology between the prophets and the evaluations and analyses made by the muellif will be presented through the examples. Accordingly, the first prophet. Starting with Adam, The Demon tale, tasting the fruit of the forbidden tree, angels prostrating to him, Prophet Joseph (as) Noah's people curse, The prayer of Abraham, the Prophet of The Stars and his family. Joseph to prostrate Hz. Yunus distanced himself from his people and left the city was the result. David and tales of Solomon. The verses that address the subjects of Aksarayi's mentioned work, such as his encounter with Shuayb and his desire to see Allah, will be evaluated and the passages that should be taken into consideration will be examined.

Keywords: Jamaluddin al-Aksarâyî, As'ila, Ajwiba, Tale, Comment

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, suaybk@hotmail.com

GİRİŞ

Tefsir, lügat, edebiyat ve tıp gibi ilimlerde derinleşmiş olan Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-89[?]), Aksaray Zinciriye Medresesi müderrislerinden olup pek çok talebe yetiştirmiş, Farsça, Arapça ve Türkçe gibi dillerde önemli eserler vermiş sayılı ilim adamlarının başında gelmektedir. Rivayete göre Aksarâyî ders vermek için katırla gitmiştir. Bu esnada evinden medreseye giderken yol boyunca yürüyerek ders anlattığı için -daha önce bu şekilde ders veren Aristo'ya atfen- “meşşâiyün” denilen, medresenin revaklarında toplayıp ders işlediği için “revâkıyyün” diye isimlendirilen ve medresenin içerisinde eğitim gören öğrencileri olmak üzere üç farklı zümreden oluşmaktadır.² Zamanının ilmi ve irfani gelişmelerine önemli katkılar sağlamış olan Aksarâyî çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bu manada Osmanlı'nın meşhur âlimlerinden olan Molla Fenârî gibi zatlar Aksarâyî'nin öğrencileri arasında sayılmaktadır.³ Cemâleddîn Aksarâyî'nin en önemli eserlerinden biri “Kitabü'l-es'ile ve'l-ecvibe” isimli eserdir. Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa'ya ithaf edilerek yazılmış olan bu eser, “Şerhu müşkilâti'l-Kur'âni'l-Kerîm” ve “Şerhu müşkilâti'l-Ehâdîsi Rasulî Rabbi'l-Âlemîn” başlıklı iki bölümden oluşmakta olup Aksarâyî'nin Amasya'da yirmi yıldan fazla kaldığı ve kazaskerlik görevini yürüttüğü bir dönemde Farsça olarak kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada “Kitabü'l-es'ile ve'l-ecvibe” adlı eser üzerinden bazı peygamberlerin hayatlarından bahseden âyetlerdeki yorumları ele alınacak, müellifin bu konularda yaptığı değerlendirme ve çözümlemeler tespit edilerek sunulacaktır. Çalışma hazırlanırken öncelikle “Kitabü'l-es'ile ve'l-ecvibe” isimli kaynak eserin tamamı taranmak suretiyle peygamber kıssalarını konu edinen ilgili âyetler ve yorumları belirlenecek, konular, olayların kronolojisi dikkate alınarak tasnif edilmiş başlıklar halinde değerlendirilecektir. Ayrıca yer yer ele alınan bazı konularla ilgili rivayet ve dirayet tefsirlerinden de faydalanmak suretiyle anlatılmak istenen kısma hakkında yeterli bilgiler verilecektir. Yapılacak bu çalışmayla Aksarâyî'nin peygamber kıssalarını ihtiva eden âyetlere dair açıklamaları belirlenmek suretiyle âyetleri ve rivayetleri yorumlama metodunun belirlenmesine ve Aksarâyî'nin müfessir yönünün tanıtılmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1. CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ

Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-89[?]), Osmanlı Devleti'nin ilk hükümdarlarından I. Murad (ö. 791/1389) zamanında ve Anadolu topraklarında beyliklerin hüküm sürdüğü zamanda yaşamış bir şahsiyettir. Asıl adı Mehmed olan Aksarâyî, I. Murad döneminin önemli âlimlerinden olup dini, edebi ve akli ilimlerde derinliği olan bir âlimdir. Nisbesinden de anlaşıldığı üzere kendisi Aksaraylıdır. Doğum tarihi ve öğrenim hayatıyla ilgili çok detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte Aksaray'da yaşadığı ve ilmi faaliyetlerinin çoğunu burada sürdürdüğü belirtilmektedir. Ayrıca Amasya'da yirmi yıla yakın bir süre yaşadığı ve burada çeşitli devlet kademelerinde görevler üstlendiği bildirilmektedir. Amasya'da geçirdiği yılların başında Amasya emiri olan Kutlu Şah'ın evladı Şemsüddin Ahmed Hacı Şadgeldi'yle (ö. 783/1381) beraber eğitim hayatına devam etmiştir. Kutlu Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Hacı Şadgeldi Paşa, arkadaşı Aksarâyî'yi Amasya kadısı ve Dâru'l-İlim hocası olarak görevlendirmiştir. Daha sonra Amasya Kazaskeri Pir Nizameddîn Muhammed Cürçânî'nin (ö. 768/1366-67) vefat etmesiyle birlikte kazaskerlik görevi de Aksarâyî'ye verilmiştir. Amasya'dan sonra Konya'da bir müddet kalan Aksarâyî, burada bir müddet kadılık görevi icra ettikten sonra Aksaray'a dönerek Zinciriye Medresesi müderrisliği yapmıştır. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olan Cemâleddîn Aksarâyî, Aksaray'da vefat etmiştir. Mezarı Ervah Kabristanlığı'nda bulunmaktadır.⁴

² Kahya, Esin, “Cemaleddin Aksarayî”, Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu, Aksarayî Vakfı 1994, s. 52-53.

³ Cemâleddîn Aksarâyî ile Molla Fenârî'nin karşılaşmadıkları şeklinde bazı görüşler bulunmakla birlikte (bk. Öz, Mustafa, “Cemâleddin Aksarâyî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VII, 308; Aydın, İbrahim Hakkı, “Molla Fenârî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2005, XXX, 245) Molla Fenârî'nin Aksaray'da eğitim gördüğüne ilişkin görüşlerin ağırlıkta olması, Somuncu Baba'dan ders aldığına ilişkin bilgilerin varlığı ve Zinciriye medresesinde eğitim gören iki öğrencisinden bahsetmesi Aksarâyî ile görüşme ihtimalini güçlendirmektedir. Bk. Kaya, Mehmet, “Molla Fenârî'nin Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler ve Dikkat Etmesi Gereken Hususlara İlişkin Görüşleri ve Kâfiyeci ile Süyûtî'ye Etkileri”, III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, 2018, s. 276.

⁴ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Turan, Ahmet Nezih, “Cemaleddin Aksarayî'nin Hayatı ve Ondaki Bahseden Bazı Kaynak ve Tedkikler”, *Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu*, Aksarayî Vakfı, 1994, s. 31-33; Görkaş, İrfan, *Cemaleddin Aksarayî'nin Hayatı-Eserleri*, basılmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi

Cemaleddin Aksarâyî, tefsir, fıkıh, hadis, ahlak, tıp, gibi çeşitli ilimlerle ilgilenmiş ve bu konularda pek çok eser telif etmiştir. O, özellikle İslami ilimler alanında şöhret bulmuştur. Bu anlamda eserleri arasında Amasya’da bulunduğu dönemde arkadaşı Şadgeldi Paşa’ya⁵ ithafen yazdığı iki eserden bahsedilmektedir. Bunların birincisi Hüseyin b. Yahya el-Buharî ez-Zendevistî’nin (ö. 400/1010) telifi olan *Ravzatü’l-ulemâ* isimli Arapça telifin *Teferrücü’l-ümerâ* ismiyle Türkçesi, diğeri ise *Kitabü’l-es’ile ve’l-ecvibe* adıyla tanınan *Şerhu Müşkilâti’l-Kur’ân ve Şerhu Müşkilâti’l-Ehâdis* başlıklı eseridir.⁶ Bunların dışında kaynaklarda *Şerhu’l-Îzâh, İ’tirâzât ‘alâ Şerhi’l-Keşşâf, Haşiye ‘alâ Şerhi Mecmai’l-Bahreyn, Hallü’l-Mücez, Keşfü’l-İ’râb, Ahlâk-ı Cemâlî* ve daha başka eserlerinin varlığı haber verilmektedir.⁷

2. KİTÂBÜ’L-ES’İLE VE’L-ECVİBE

Kitabü’l-es’ile ve’l-ecvibe, Aksarâyî’nin önemli çalışmalarından biridir. Eser, “Şerhu müşkilâti’l-Kur’âni’l-Kerîm” ve “Şerhu müşkilâti’l-Ehâdisi Rasuli Rabbi’l-‘Âlemîn” isimli iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Aksarâyî’nin yirmi yıldan fazla yaşadığı Amasya’da kazaskerlik yaparken Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa’ya ithaf edilerek yazılmış olan bu eser Farsça olarak kaleme alınmıştır. Kaynaklarda ve bazı yazmalarda Kitâbü’l-es’ile ve’l-ecvibe, Es’ile ve Ecvibe, Es’iletü Aksarâyî, Kitâbü es’ileti’l-Kur’an ve’l-hadis min kıbeli’t-tefsîr, Kitâbün fi’l-es’ile ve’l-ecvibe fi ‘ilmi’t-tefsîr ve’l-hadis ve Kitâbü es’ileti Aksarâyî gibi isimlerle zikredilmektedir.⁸ Bazı kaynaklarda “Şerhu müşkilâti’l-Kur’âni’l-Kerîm” ve “Şerhu müşkilâti’l-Ehâdisi Rasuli Rabbi’l-‘Âlemîn” adlı eserinin Es’ile ve Ecvibe’den başka bir çalışması olduğu belirtilse de⁹ bu bilginin kitabın yazmalarındaki verilerle uyuşmadığı ve zikredilen her iki ismin de mezkur esere ait olduğu ifade edilmektedir.¹⁰

Kitabü’l-es’ile ve’l-ecvibe, ilk bakışta anlaşılması zor olan problemleri ve müphem gözüken ayet ve hadislerde müşkil ve müteşâbih ve ifadelerin telif ve tevillerini içermektedir. Farsça olarak yazılmış eser farklı dillerle beraber Türkçe’ye de çevrilmiştir.¹¹ Çalışma hazırlanırken Türkçe çevirisinden yararlanılacaktır. Eser tefsir ve hadis meselelerine dair ayet-i kerimelere ve hadis-i şeriflere yapılan eleştirilerin ve iddiaların kimlere ait olduğuyla ilgili isim vermeden kaydedilen 152’si tefsir, 52’si ise hadis konularıyla ilgili olmak üzere toplam 204 muhtemel soru ve onlara verilmiş cevapları ihtiva etmektedir. Eserde daha çok iman-amel meselesi, kader-kaza, ru’yetullah, ismet-i enbiyâ gibi itikat ve kelâm konuları olmak üzere müşkil ve problemleri görülen konulara dair açıklamalar yer almaktadır. Buna göre çalışmamızın konusu olan eser, Es’ile ve Ecvibe olarak tanınsa da yukarıda da zikredildiği şekilde asıl ismi *Şerhu müşkilâti’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Şerhu müşkilâti’l-ehâdisi rasûli Rabbi’l-‘âlemîn* dir. Aslında her iki kitap ismi de çalışmanın içeriği olan Kur’an’daki bazı ayetler ve hadislerde bulunan bazı rivayetler hakkında soru-cevap şeklinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmasıyla örtüşmektedir.

Çalışmanın tefsir bölümünde konu edinilen ayetler hakkında sayı numarası ve suresi hakkında bilgi verilmemektedir. Belli mevzularla ilgili ortaya konulan soru ve cevapların mahiyeti Kur’an’da bulunan sure ve ayet tertibini dikkate alarak düzenlenmesine karşılık burada bütün surelere yer verilmemiştir. Başka bir deyişle Kur’an’da geçen ve müşkil, müteşâbih veya mücmel denilen tüm âyetler eserde ele alınmamaktadır. Bu durum da dikkate alınarak bu çalışmada bazı peygamberlerin hayatlarından kesitler

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995, s. 6-44; Öz, Mustafa, “Cemâleddin Aksarâyî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VII, 308; Ulu, Mahmut, *Ulu Şeyh Cemaleddin-i Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*, Aksaray Belediyesi Yayınları, Dizgi Ofset, Konya 2016, s. 13-20.

⁵ Şadgeldi Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Furkani, Mehterhan, “Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve ed-Dürerü’l-Mensûretü fi’l-Furû’ Adlı Eserin Kendisine Nispeti”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, 21-23 Nisan KIBATEK, Ankara 2017, I, 390-392.

⁶ Hanay, Necattin, “Aksarâyî’nin Kitabü’l-Es’ile Ve’l-Ecvibe’si ve Yorum Metodu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2017, s. 172-173.

⁷ Bk. Öz, Mustafa, “Cemâleddin Aksarâyî”, VII, 308; Ulu, Mahmut, *Ulu Şeyh Cemaleddin-i Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*, s. 96-100.

⁸ Hanay, “Aksarâyî’nin Kitabü’l-Es’ile Ve’l-Ecvibe’si ve Yorum Metodu”, s. 173.

⁹ Öz, “Cemâleddin Aksarâyî”, VII, 309.

¹⁰ Hanay, “Aksarâyî’nin Kitabü’l-Es’ile Ve’l-Ecvibe’si ve Yorum Metodu”, s. 173.

¹¹ Bk. Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe (Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar)*, çev. Necattin Hanay, Mehterhan Furkani, Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara ty.

sunan âyetler hakkında Aksarâyî'nin yapmış olduğu yorumlar tespit edilecektir. Çalışmaya konu olan âyetler peygamberler arasındaki kronoloji esas alınarak tasnif edilirken, Aksarâyî'nin çalışmasında kullandığı soru cevap üslubu olduğu gibi verilecektir. Böylelikle Aksarâyî tarafından yapılan çözümleme ve değerlendirmeler örnekler üzerinden tespit edilmek suretiyle değerlendirilecektir.

1. PEYGAMBERLERDEN BAHSEDEN BAZI AYETLER VE YORUMLARI

1.1. Hz. Âdem

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi farklı sûresinde¹² bahsedilen meleklerin Hz. Âdem'e secdeleri meselesi hakkında bazı farklı yorumlar yapılmıştır.¹³ İlgili âyetlerin literal manalarından açıkça anlaşıldığına göre Allah Teâlâ, meleklerinden Hz. Âdem için secdeye gitmelerini istemiş, onlar da itirazsız bunu yerine getirmişlerdir. Aksarâyî bu konuyla ilgili şu soruyu sormaktadır:

Soru: Kur'ân'da "Vaktiyle meleklerle Adem'e secde edin, dedik." buyruluyor. Bu ifadeyi bazıları Allah'tan başkasına secde etmenin caiz olmadığı şeklinde değerlendirmektedir. Bu durum nasıl değerlendirilebilir?

Cevap: Allah'tan başkasına ibadet amacıyla secde etmek küfürdür. Böyle bir emir zaten caiz değildir. Âyette zikredilen secde, bazılarına göre tazim anlamındadır; alını yere koyma şeklinde bir secde değildir. Bu görüş zayıftır; çünkü âyette "hemen onun için secdeye kapanın!" buyrulmaktadır. Bazılarına göre ise buradaki secde Allah'a yapılmış bir secdedir. Buna göre Hz. Âdem kible mesabesindedir. Ancak bu görüş de zayıftır. Çünkü (li âdeme ifadesindeki) lâm harfi böyle bir yoruma engeldir. Diğer bir görüşe göre buradaki amaç Âdem'in meleklerle olan üstünlüğünü beyan etmektir. Bu amaç, böyle bir tevile hâsıl olmaz. Bu konudaki doğru cevap şudur; buradaki secde tevazu secdesidir.¹⁴

Müfessirlerin çoğu, meleklerin Hz. Âdem'e yaptıkları secdeyi, kardeşlerinin Hz. Yusuf'a yaptıkları secdeye benzeterek ibadet amacı taşımadığı üzerinde ittifak etmekle birlikte secdenin keyfiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Kur'ân'da yıldızların ve ağaçların secde ettiğini ifade eden âyet de¹⁵ aynı bağlamda değerlendirilebilir. Buna göre burada zikredilen secde Hz. Âdem'e saygıyı ve selâmı ifade etmektedir.¹⁶

Soru: Âdem kıssası Kur'ân'da farklı yerlerde defalarca zikredilmektedir. Bir âyette "Şeytan Âdem'i ve eşinin (yasak ağacın meyvesini yemelerine neden olarak) ayaklarını kaydırıp ve içinde buldukları durumdan onları çıkardı."¹⁷ buyrulmakta, başka bir âyette de "İşte böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve böylece büyük bir yanlış yapmış oldu."¹⁸ ifadelerine yer verilmektedir. Bu durum, peygamberlerin ismet sıfatlarıyla nasıl yorumlanmalıdır?

Cevap: Bazıları bu konuyla ilgili şöyle bir yorum getirmektedirler: Peygamberlerin nübüvvetten önce küçük günahlar işlemesi mümkündür. Anlatılan hadise de Âdem'in peygamberliğinden evvel vuku bulmuş bir küçük günahdır. Zira gerçekleşen bu hadisenin ardından Allah "Ardından Rabbi onu (peygamber olarak) seçti." (ثُمَّ اجْتَبَيْنَاهُ رَبُّهُ)¹⁹ diye buyurmuştur. (Bilindiği üzere) sümme (ثُمَّ) lafzı (Arap dilinde) süreç/aşama (terâhi) manasını ifade etmek amacıyla kullanılır.

Diğer bir gruba göre bahsi geçen olay küçük bir günah olarak değerlendirilmekte olup peygamberlikten sonra vuku bulmuştur. Bu görüşü savunanlar kendi içerisinde iki farklı zümreye ayrılmaktadır. İlkine göre bu davranış Hz. Âdem'den unutmaya meydana gelmiştir. Zira Allah Teâlâ "O (Âdem) emrimize uyma sözünü unuttu. Biz onda emre itaatle ilgili bir kararlılık görmedik."²⁰ buyurmaktadır.

İkinci gruba göre bu, bir içtihat hatasıdır. Bu görüşün isabetli olma ihtimali yüksektir. Bu, şu demektir: Allah Teâlâ, ağaca yaklaşma! derken, o ağaç cinsine yaklaşma!" demiştir. Zira Hz. Peygamber (sav) de eline aldığı parça ipek ve altın hakkında "Bunlar ümmetimden kadınlara helal, erkeklere ise

¹² Bk. Bakara 2/30-34; A'râf 7/11; Hicr 15/28-33; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71-74.

¹³ Detaylı bilgi için bk. Karataş, Şuayip, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 169-171.

¹⁴ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 27.

¹⁵ Rahman 55/6.

¹⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Karataş, Şuayip, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, s. 177.

¹⁷ Bakara 2/36.

¹⁸ Tâhâ 2/121.

¹⁹ Tâhâ 20/122.

²⁰ Tâhâ 20/115.

haramdır.”²¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber (sav) bu rivayette ipek ve altının cinslerini kastetmektedir. Hz. Âdem şeytanın vesvesesi sebebiyle yasaklanan ağacın sadece işaret edilen ağaç olduğu yorumunu yaparak içtihat yaptı ve ona benzeyen bir başka ağaçtan yedi. Yani Allah Teâlâ'nın emrine imtisal maslahatıyla şeytanın kendisine telkin ettiği maslahatın arasını telif edebileceği zannına kapılarak bizzat yasaklanan ağacı değil de ona benzeyen başka bir ağacı tattı. Bu şekilde düşünmekle de yanlış yaptı. Hz. Âdem'in Allah indindeki makamı âlî olması sebebiyle bu şekilde bir karşılığa maruz kaldı. Zira mevkisi yüce olanın hatasının -ufak da olsa- karşılığının büyük olmasını gerektirmektedir. (İyilerin hasenatı mukarrabûn (Allah'a yakın olanlar) için seyyiatır. *Hasenâtü'l-ibrâr seyyiâtü'l-mukarrabîn*) Ayrıca bu, aklını kullanan insanlar için bir uyarı durumundadır. Hz. Âdem bulunduğu merteye itibariyle işlediği ufak bir günah sebebiyle cennetten çıkarıldığına göre, diğer insanların işledikleri onca günahlarıyla Allah Teâlâ'nın lütfu ve inayeti olmadan cennete nasıl girecektir! Bu olay, ders alacaklar için güzel ve yerinde bir örnektir.²²

Aksarâyî'nin yaptığı bu yorumu “ismet” anlayışının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Bu durum tarihi süreçte özellikle Eş'ariler tarafından kurumsallaştırılan ismet anlayışının Kur'an yorumlarına etkisinin sonucu olarak da görülebilir. Bu manada Eş'ariler'e göre ismet sıfatı, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine itaat gücü vermesi; masiyet gücü vermemesi olarak ifade edilir. Yani ismet peygamberlerin günah işlemelerine mâni olan sıfattır. Buna bağlı olarak onlara göre peygamberler peygamberlik sonrasında büyük veya küçük günah işleme konusunda masumdurlar. Ehl-i sünnet akaidine göre ise nübüvvet öncesinde peygamberlerin küfür ve şirk haricinde kasıtlı olarak, nübüvvet sonrasında ise sehven büyük günah işlemeleri mümkündür.²³

Soru: Allah “Andolsun ki sizi önce yarattık, sonra şekil verdik daha sonra da meleklerle: “Âdem'e secde edin!” dedik”²⁴ buyurmaktadır. Ayette geçen ve “sonra” manasına gelen *sümme* (سُمِّمَ) terkiibinden secde emrinin bizim yaratılışımızdan sonra gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Çünkü ayette “küim” () ifadeleri çoğul zikredilmekte ve bize hitap etmektedir.) Oysa durum böyle değildir!

Cevap: “Sizi yarattık” ifadesinden maksat aslımızın yani Âdem'in yaratılışıdır. Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilere hitapta da “Tûr'u tepenize yükseltmiştik”²⁵ buyurmaktadır. Oysa Tûr onların değil, atalarının üzerine kaldırılmıştır.²⁶

Aksarâyî'nin soruyu, Kur'an'ın üslup ve dil özelliklerini dikkate alarak cevapladığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda kendi cevabına getirdiği örnek âyette de benzer dil üslûbu görülmektedir.

1.2. Hz. Nûh

Soru: Kur'an'da Hz. Nuh'un duası “Onların yalnızca dalâletlerini artır.”²⁷ ifadeleriyle buyrulmaktadır. Hidayete davet için gönderilen peygamberin insanların dalaleti için dua etmesi nasıl yorumlanmalıdır?

Cevap: Âyette geçen dalaletten maksat din hakkındaki dalalet değil; aksine kendisine zarar vermeye götürecek yollardan uzaklaşmalarını istemesi anlamındaki dalalettir. Zira insanlar kendisini öldürmek, sürgün etmek vb. yollarla ondan kurtulmak için hile ve tuzak kuruyorlardı.²⁸

Soru: Allah Teâlâ, Hz. Nuh'un duasını “Rabbim! dedi, yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi (deyyâr) bırakma!”²⁹ ifadeleriyle aktarmaktadır. Sonuçta Hz. Nuh'un duası kabul oldu; fakat kâfirlerden olduğu halde şeytan neden helak olmadı?

Cevap: Ayetteki *deyyâr* ifadesi şeytanı içermemektedir. Çünkü deyyâr, yurt tutan kimse için kullanılır.³⁰

²¹ İbn Mâce, Libâs 19.

²² Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 27-28.

²³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Şen, Mustafa. “Peygamberlerin İsmet Sıfatının Kur'an Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)”. *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018): 383-414.

²⁴ A'raf 7/11.

²⁵ Bakara 2/63.

²⁶ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 51.

²⁷ Nûh 71/24.

²⁸ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 84.

²⁹ Nûh 71/26.

³⁰ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 84-85.

1.3. Hz. İbrahim

Soru: Kur’ân’da Hz. İbrahim’in “Rabbim! Burayı güvenli bir belde kıl.”³¹ dediği aktarılmaktadır. Âyette ‘güvenli’ (أَمِنًا) den kastedilen nedir? Oysa Mekke’de (tarihi süreçte) yağmalama ve öldürme hadiseleri vuku bulmuştur. Yine âyette ‘belde’ (بَلَدًا) kelimesi nekre olarak kullanılmış; ancak başka bir âyette *beled* kelimesi marife olarak “ic’al hâze’l-belede âminen”³² (اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا) şeklinde zikredilmiştir. İki ifade arasındaki fark nedir?

Cevap: Bazıları âyetteki güvenli (أَمِنًا) ifadesini ahiretteki azaptan mahfuz olmak şeklinde yorumlamaktadır. Bazılarına göre yere batmaktan (*hasf*) güvende olmak anlamındadır. Diğer bazılarına göre de kıtlıktan emin olmaktır ve bu sebeptir ki Mekke, Hicaz bölgesinin en ucuz şehridir. Bazılarına göre ise mezkûr ifadeyle Mekke’nin güvenli bölge olması gereği kastedilmiştir.

Bu âyette geçen dua, şehrin inşa edilmesinde önce yapılmış; diğer ayette zikredilen dua ise şehir kurulduktan sonradır. İşte ilk âyetteki “hâzâ” (هَذَا) lafzı mekâna işaret etmekteyken, ikinci ayetteki “hâzâ” (هَذَا) ise kurulu şehre işaretir. Âyetlerdeki marife ve nekrelilik bundan dolaydır.³³

Soru: Kur’ân’da şu diyalog geçmektedir: “İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! ölüleri nasıl diriltiyorsun bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmıyor musun? dedi. İbrahim: Hayır! İnanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirmesi, mutmain olması için” dedi.³⁴ Allah’ın ölüleri diriltmesi hususunda Hz. İbrahim’in bir şüphesi olmamasına rağmen, neden “Ölüleri nasıl dirilteceğini göster bana” demiş ve Allah da onun imanını bilmesine rağmen neden “Yoksa inanmıyor musun?!” buyurmuştur.

Cevap: İbrahim, yakîni ilminin ayne’l-yakîne dönüşmesi için bunu görmek istedi. Çünkü kalbin mutmain olması görmeye hâsıl olur. Kulaktan duymak görmek gibi de değildir. Birine şaşırtıcı bir haber verilince de ona, “gözünle gördün mü?” diye sorarlar. Buradaki “kalbim mutmain olsun istiyorum” ifadesinin manası da budur. “Yoksa sen inanmıyor musun?!” sorusunun faydası ise Hz. İbrahim’in inancını ve amacını insanlara bildirmektir.³⁵

Soru: Kur’ân’da geçen Hz. İbrahim kıssasında “İbrahim, gece karanlık basınca bir yıldız gördü ve “İşte bu benim rabbim!” dedi.”³⁶ ifadesi geçmektedir. Eleştirenler “Hz. İbrahim’in yıldızla tanrı demesi nasıl kabul edilebilir? Oysa bu küfür lafzıdır.” derler.

Cevap: Muhakkiklerin bazılarına göre Hz. İbrahim, böyle bir inancın batıl olduğunu ortaya koymak için bunu farazi olarak ifade etmiştir. Nitekim (bu ifade) kelamcının felsefeciyeye karşı “Âlem kadimdir! Öyleyse âlemdeki değişkenlik neden kaynaklanmaktadır? Hâlbuki kadim olan değişim kabul etmez.” demesi gibidir.

Diğer bazıları ise İbrahim’in cümlesinde bazı mahzuf ifadelerin olduğunu söylemektedir. Bunlar da kendi aralarında üç farklı görüşe sahiptirler. Birinci görüş, Hz. İbrahim’in cümlesinde câr-mecrûrun gizli olduğunu, ifadenin tam halinin “haza rabbi fi za’*mihim*” (Onların iddialarına göre bu benim rabbim!) şeklinde olduğunu söylemektedir. İkinci grup, gizli bir fiilin olduğunu ve ifadenin tam halinin “kâlû hâzâ rabbi” (Rabbim buymuş dediler) şeklinde olduğunu belirtirler. Üçüncü grup ise âyette istifham-ı inkârînin gizli olduğunu, ifadenin tamamının “e hâzâ rabbi” (Şimdi rabbim bu mu!?) şeklinde olduğunu belirtmektedirler.

Diğer bazıları da Hz. İbrahim’in bu sözleri alay/istihza (tahakküm) anlamında söylediğini ifade etmektedir. Cahil bir kimseye, asrın âlimi denilmesi gibi. Örfte benzeri ifadeler çoktur.³⁷

Soru: Kur’ân’da, Hz. İbrahim’in duasında “Beni ve çocuklarımı putlara tapınmaktan uzak tut.”³⁸ dediği buyrulmaktadır. Peygamberlerin putlara tapmayacağı kesin olduğuna göre böyle bir duanın ne faydası vardır?

³¹ Bakara 2/126.

³² İbrâhîm 14/35.

³³ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, s. 31-32.

³⁴ Bakara 2/260.

³⁵ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, s. 35-36.

³⁶ En’âm 6/76.

³⁷ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, s. 48.

³⁸ İbrâhîm 14/35.

Cevap: Günahlardan korunmanın (ismet) sürekliliği Allah'ın tevfiğiyle olur. Duanın faydası da Allah'ın tevfiğinin sürekliliğini talep içindir.³⁹

Soru: Kur'ân'da, Hz. İbrahim, putlar hakkında “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır.”⁴⁰ dediği haber verilmektedir. Bu durum Hz. İbrahim'in yalan söylemesi olarak değerlendirilebilir mi?

Cevap: *Keşşâf* sahibi, İbrahim'in (as) bu sözü alay etmek (tahakküm) amacıyla söylediğini belirtir. Nitekim bu, hiç kalem tutmayan birinin güzel yazı yazan birine, “bunları sen mi yazdın?” sorusuna, “Hayır, ben değil; sen yazdın! (Herhâlde, [tabiki] ben yazdım!)” şeklinde cevap vermesi gibidir.

Ya da İbrahim'in böyle bir cevap vermesinin gerekçesi şöyle açıklanabilir: İbrahim'in putları kırma sebebi, onlara yapılan ibadet ve gösterilen tazimden dolayı duyduğu rahatsızlıktı. Kâfirlerin de en büyük puta ibadet ve saygıda ileri gitmeleri sebebiyle kırma eylemini mecazen büyük puta isnat etmiştir.

Bazıları da “onların en büyüğü” (kebîruhüm - كَبِيرُهُمْ) ile İbrahim'in kendisini kastettiğini belirtir. Zira insan mertebe olarak putlardan daha yücedir. Ancak bu görüşün zayıf olduğu açıktır. Çünkü âyetteki “*bel*” kelimesi sözü başka yere çevirme, cayma, vazgeçme (idrâb) anlamında kullanılmaktadır.⁴¹

Soru: Kur'ân'da geçen kıssada “O evlat babasının yaptığını anlayacak, onunla bir şeyleri paylaşacak yaşa geldiğinde İbrahim, “Canım oğlum!” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi görüyorum. Bir düşün bu işe ne dersin?”⁴² buyurmaktadır. Hz. İbrahim'in rüya yoluyla oğlunu öldürmek istemesi nasıl mümkün olabilir? Çünkü rüyanın doğru olup olmama ihtimali vardır. İbrahim [oğlunu] kurban etme (zebh) ile mi yoksa ona hazırlık aşamalarıyla mı memurdu? Şayet zebh ile görevlendirildi ise hakikatte bu gerçekleşmedi. O halde niçin “rüyanın gereğini yaptın”⁴³ buyruldu? Şayet ona hazırlık yapmakla emrolundu ise onun yerine değerli bir kurbanlık verilmesine⁴⁴ ne gerek vardı? Neden böylesine zor bir durumu on üç yaşındaki bir çocukla paylaştı? Bundaki hikmet nedir?

Cevap: Peygamberlerin rüyası vahiydir. Doğru olmama ihtimali yoktur. Fahreddin Râzî, “Kendi çocuğunu boğazlamak zor bir işti. Dolayısıyla gönlünde kolaylaşsın diye önce rüyada gösterildi. Ardından bu konuda kendisine açık bir vahyin gelmiş olma ihtimali de çok uzak değildir.” demiştir.

Hz. İbrahim oğlunu boğazlamakla memurdu. “Rüyanın gereğini yapmış olması” onun, zebh emrine inanması ve buna hazırlık yapmaya başlamasıyla hâsıl olmuştur. Bu mesele fıkıh usulünde “emrin imtisalden önce neshedilmesi” (*nehs kable'l-ımtisâl*) başlığı altında detaylıca işlenmektedir. Oğluna bu konuyu açmasındaki hikmet ise onun Allah'ın emrine boyun eğme ve sabretme olgunluğunu (örnek alsınlar diye) insanlara göstermektir.⁴⁵

1.4. Hz. Yusuf

Soru: Hz. Yusuf'tan bahsedilen kıssada “Şüphesiz ki, kadın ona meyletti. Şayet Rabbinin burhanını yani işaret ve ikazını görmemiş olsaydı o da kadına meylededecekti.”⁴⁶ buyrulmaktadır. Bazıları, bu duruma zinaya kastetme (niyeti) Hz. Yusuf'a nasıl nispet edilebilir diye itiraz etmişlerdir.

Cevap: Bazı müfessirler, âyetteki *hemme bihâ* (وَهُمْ بِهَا) ifadesinin kendisinden sonra gelen *levlâ* (لَوْلَا) şart edatının cevabı olduğunu söylemiştir. Bu takdirde kastın/niyetin olma gerekliliği yoktur. (Buna göre anlam “Rabbinin burhanını görmeseydi, Hz. Yusuf da kadına uyacaktır” şeklinde olur.)

Diğer bazı müfessirler de Arap dilinde *levlâ*'nın cevabının kendisinden önce gelmesinin doğru olmadığını ve “Yûsuf'un niyeti”nden maksadın da bilinçli bir tercih değil, insanın tabiatından kaynaklı bir heves (iştah) olduğunu belirtir. Burada nefyedilen şey bilinçli bir zina arzusudur. Böyle bir temenni de zemmedilen bir sıfattır. Hevese rağmen zinadan kaçınmak son derece takvalı bir davranıştır.⁴⁷

³⁹ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 58.

⁴⁰ Enbiyâ 21/63.

⁴¹ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 61-62.

⁴² Sâffât 37/102.

⁴³ Sâffât 37/105.

⁴⁴ “Biz çocuğun yerine fidye olarak değerli bir kurban verdik.” Sâffât 37/107.

⁴⁵ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 71-72.

⁴⁶ Yûsuf 12/24.

⁴⁷ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 57.

Soru: Allah “Daha sonra ebeveynini taht üzerine çıkardı ve o esnada hem ebeveyni hem de kardeşleri ona secdeye kapandılar”⁴⁸ buyurmaktadır. Bazıları Hz. Yusuf’a, özellikle de babasının secde etmesinin nasıl caiz olabileceğine dair eleştiri yöneltmektedir.

Cevap: Meleklerin Âdem’e secdesiyle ilgili soruda bu eleştirinin cevabı verildi. Ayrıca buradaki secdeden kastedilenin Hz. Yusuf’u bulmaları sebebiyle şükür secdesi olduğu ve âyetteki “*lehû*” (لَهُ) ifadesinin, “onu (bulmaları) sebebiyle” (*lieclihi*) anlamına geldiği şeklinde cevaplar da verilmiştir.⁴⁹

1.5. Hz. Şuayb

Soru: Hz. Şuayb ve Hz. Musa kıssası Kur’ân’da şöyle anlatılmaktadır: “Nihayet, Musa Medyen’deki su kuyularının bulunduğu mevkie ulaştı ve orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de davarlarının suya gelmesini engellemeye çalışan iki kız gördü ve onlara neden beklediklerini sordu. Onlar da “Bu çobanlar işlerini bitirip gitmedikçe biz hayvanlarımızı sulamıyoruz. (Çünkü biz kadınız); babamız da epey yaşlı.” dediler. Akabinde Musa, kızların davarlarını suladı. Daha sonra gölgeye çekilip, “Ey rabbim! Bana lütfedeceğin her nimete öyle muhtacım ki!” diye yakardı. Derken o iki kızdan biri utangaç bir edayla çıkageldi ve Musa’ya, “Davarlarımızı sulama hizmetinin karşılığını vermek üzere babam seni çağırıyor.” dedi. Musa, kızların babasının yanına varınca başından geçenleri ona anlattı. O zat, “Tasalanma! Çünkü artık o zalimlerin elinden kurtulmuş durumdasın.” dedi. Bu esnada kızlardan biri, “Babacığım!” dedi, “Bu adamı işçi olarak tut! Zira yanında çalıştıracağın en iyi işçi, işte böyle güçlü ve güvenli biri olmalıdır.” Bunun üzerine kızların babası Musa’ya şu teklifte bulundu: “Sekiz yıl yanımda çalışmana karşılık şu iki kızımın birini seninle evlendirmek istiyorum. Çalışma süresini on yıla tamamlarsan bu da senin bize bir ikramın olur. Ben sana meşakkat yüklemek de istemiyorum. İnşallah, benim dürüst bir kişi olduğumu göreceksin.”⁵⁰

Hz. Şuayb, kızlarının koyunları sulamaya götürmesine nasıl razı oldu? Hz. Musa, bir bayanın sözüne nasıl uydu? Musa’nın koyunları sulaması karşılıksız idi. Neden ücret almak amacıyla Hz. Şuayb’a gitti? Şuayb, iffetli olup olmadığı bilinmeyen yabancı bir gence kızını nasıl gönderdi? Nikâhlanacak kızın belirtilmemesi nikâh akdini iptal eder. O halde Hz. Şuayb niçin “Şu iki kızımın birini seninle nikâhlamak istiyorum” dedi? Zevceye nafaka sağlamak bir meşakkattir. O halde Hz. Şuayb nasıl “Ben sana meşakkat yüklemek de istemiyorum.” dedi?

Cevap: Şeriatla kızların meşru bir iş için gönderilmesinde bir sakınca yoktur. Köyde yaşayan insanlarla şehirlerde yaşayan insanların nikâh adetleri, özellikle de zaruret hallerinde, değişiklik gösterir. Musa’nın, kızın sözüne uymasına gelince, adalet ortada ise dünya işlerinde bir bayanın sözüne itibar etmek caizdir. Kendi nefsinin temizliğine güvenen birisinin bir kıza refakat etmesi caizdir. Hz. Musa’nın Hz. Şuayb’a gitmesi ücret almak amacıyla değil; onu ziyaret etmekle şeref yapmak içindi. Hz. Şuayb, Musa’nın iffetli biri olduğunu vahiy yoluyla öğrenmişti. Evlenilecek kimsenin belirtilmemiş olması, nikâhlama sözünü verme esnasındaydı. Nikâh akdi esnasında ise nikâhlanacak kız netleştirilmişti. Meşakkatten maksat ise fazladan iki senelik hizmettir. Nitekim Hz. Şuayb “Eğer bu hizmeti (sekiz değil de) on yıla tamamlarsan, bu senin bir ikramındır.” buyurmaktadır.⁵¹

1.6. Hz. Musa

Soru: Kur’ân’da Hz. Musa kıssasıyla ilgili “Musa: “Rabbim” dedi, “Bana kendini göster de seni göreyim.” Rabbi ona “Beni katiyyen göremezsın! (لَنْ تُرَبِّيَنِي-لَنْ تَرَبِّيَنِي) Bunun nedenini anlamak istersen dağa bak, eğer (ben tecelli ettiğimde) o yerinde kalırsa, o zaman sen de beni görürsün!” Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da bayılıp düştü. Ayılıp kendine gelince, “Rabbim! Sen yüceler yücesisin. Tövbe eder, affını dilerim ve ben inananların ilkiyim dedi.”⁵² ifadeleri geçmektedir. Âyetin zahirine göre Allah’ın gözle görülebilmesi mümkün değildir. Çünkü ayette geçen *len* (لَنْ) ön eki sonsuzluk (te’bîd) ifade etmekte ve Hz. Musa da Allah’ı görmek isteyişinden ötürü özür beyan etmektedir. İlgili âyet nasıl yorumlanmalı?

Cevap: Ayetteki “*len*” (لَنْ) öneki te’bîd ifade etmemektedir. Müfessirlerin biri, “*len*” edatının ebedilik manası içerdiğini belirtmenin lügat bakımından isabetli olmadığını ve Kur’ân-ı Kerim’in bu

⁴⁸ Yûsuf 12/100.

⁴⁹ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, s. 57-58.

⁵⁰ Kasas 28/23-27.

⁵¹ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, s. 68-69.

⁵² A’raf 7/143.

durumu geçersiz kıldığını belirtmektedir. Nitekim Allah, “Onu (ölümü) hiçbir zaman temenni edemezler”⁵³ (*ve len yetemnevhü ebeden*) şeklinde ifade buyurmaktadır. Bununla birlikte Yahudilerin kıyamet vaktinde ölümü bizzat temenni edecekleri haberi de nasla sabittir.

Hz. Musa'nın özür beyan etmesinin nedeni zamansız bir talep olması sebebiyledir. Çünkü Allah'ın görülebilmesi için önden iki şart gereklidir. Bunlardan biri, görme organı olan gözlere kendisini görebilecek bir yeti vermesidir ki bu durum bu dünyada gerçekleşmeyecektir. Diğeri ise Allah'ı görecek olan ilk kişinin Hz. Peygamber olacak olmasıdır.

Muhakkik âlimler bu âyetin, iki açıdan Allah Teâlâ'nın görülebileceğine delalet ettiğini ifade etmişlerdir. İlki, Hz. Musa'nın âyette geçen “Rabbim! Bana Kendini göster, sana bakayım” ifadesi Allah Teâlâ'nın rü'yetini taleptir. Eğer rü'yet mümkün olmasaydı böyle bir talep de cereyan etmezdi. Ki rü'yetin olanaksız olduğu düşünülürken iki muhtemel durum meydana çıkmaktadır. Eğer Hz. Musa'nın, rü'yetin olanaksız olduğundan haberdar olmadığını ifade edersek o zaman usul konularının temel esaslarından (*ümmehâti mesâili usûl*) olan böyle bir konuda Hz. Musa'nın cahil olduğunu belirtmiş oluruz. Ve hiçbir Müslümanın, bu konuyu Mutezilenin bilip de buna karşılık Hz. Musa'nın bilemediğini ifade etmeye dili varmaz. Aynı şekilde rüyetin olanaksız olduğunu bildiği halde Hz. Musa'nın bu şekilde bir talepte bulunduğunu belirtirsek de onun abesle işgal ettiğini, bu konuda da boş yere dua ettiğini belirtmiş oluruz.

İkincisi, (âyetteki ifadeye göre) dağın parçalanması Allah'ın tecellisinin ardından vuku bulmuştur. Şayet parçalanma olayı Allah Teâlâ'nın tecellisinden önce meydana gelmiş olsaydı, sonuç (müsebbep) gerekçesinden (sebepten) evvel meydana gelmiş olurdu. Hâlbuki bu hadise, tecelliden sonra vuku bulmuştur. Bu durum da rü'yetin muhtemel olduğunu göstermektedir.⁵⁴

1.7. Hz. Davud

Soru: Kur'ân'da Hz. Davud hakkında şöyle buyrulmaktadır: “Ve Dâvud bizim kendisini sınıadığımızı anladı ve hemen Rabbinden bağışlanma diledi; secdeye kapanıp O'na yöneldi. Biz de onun hatasını bağışladık.”⁵⁵ Bazı kimseler şöyle bir eleştiride bulunmaktadır: “Rivayete göre Dâvud, Uriya'nın hanımına âşık olur ve onu, öldürülsün diye savaşa gönderir. Uriya savaşta öldürüldüğünde ise onun hanımıyla kendisi evlenir. Bu âyet de mezkûr olaya işaret etmektedir.” Peygamberlerin böyle bir şey yapması nasıl tasavvur edilebilir?

Cevap: Bahsi geçen bu rivayet mühlitlerin ortaya attığı bir iftiradır. Müminlerin emiri Hz. Ali şöyle buyurmaktadır: “Kim, Hz. Dâvud hakkında hikâyecilerin (kussas) ulaştırdığı iftiraları dikkate alarak konuşursa, yüz altmış kırbaç cezası uygulayım. Bu durum, peygamberlere iftiranın da haddidir.”

Olayın aslı şöyledir: Hz. Dâvud, o kadına evlilik teklifinde bulundu. Ancak kendi teklifinden evvel Uriya'nın, o kadına bu konudaki teklifinden haberdar değildi. Davud bu durumu öğrenir öğrenmez, kadına ilettiği teklifinden önce kadın hakkında yapması gereken ön araştırmayı yapmadığı için istiğfarda bulundu. Âyetteki “onu sınıadık” (*fetennâhu-الفتن*) ifadesi de bu durumu haber vermektedir.

Râzî bu konuda şöyle demektedir: Allah, Hz. Davud hakkında “Seni yeryüzünde halife yaptık”⁵⁶ şeklinde buyurmaktadır. Eğer söz konusu iftiranın aslı olsaydı, Hz. Davud hilafete layık olmazdı. Binaenaleyh bu rivayet Kur'ân'da da yalanlanmaktadır.⁵⁷

1.8. Hz. Süleyman

Soru: Kur'ân'da “Bu Mektup Süleyman'dandır. Rahmeti sonsuz, merhameti sınırsız Allah'ın adıyla!”⁵⁸ buyrulmaktadır. Hz. Süleyman neden kendi ismini Allah'ın isminden önce yazmıştır?

Cevap: Belkıs kâfir idi. Bu sebeple Hz. Süleyman, mektubu açtığında ilk gördüğü ismi hafife almasından ve sövmesinden korktu. Dolayısıyla böyle bir şey vaki olma ihtimaliyle kendi ismini önce yazdı.⁵⁹

⁵³ Bakara 2/95.

⁵⁴ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 53-54.

⁵⁵ Sâd 38/24.

⁵⁶ Sâd 38/26.

⁵⁷ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 72-73.

⁵⁸ Neml 27/30.

⁵⁹ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, s. 66-67.

Soru: Kur’ân’da Hz. Süleyman kıssasıyla ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Bir ikindi vakti Süleyman’a son derece zarif duruşlu cins atlar gösterildi. Süleyman da güneş batıncaya kadar onları seyretti. (Derken, ikindi ile akşam arasındaki ibadetini aksattığını fark etti ve bu yüzden,) “şimdi ben atları sevmeyi rabbimi zikretmeye tercih etmiş oldum. Getirin bana onları!” dedi. Bunun üzerine atlar getirildi; Süleyman da onların bacalarını kesip devirerek hepsini boğazladı.”⁶⁰ Hz. Süleyman atları seyretmekle meşgul olunca ikindi namazını kaçırdı. Bu sebeple atları öldürdü. Nitekim Allah “Atları bacalarından ve boğazlarından kesmeye başladı” buyurmaktadır. O hayvanların ne günahı vardı da böyle bir muameleye maruz kaldılar? Yine Süleyman’ın söylediği “Benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir hükümdarlık lütfet bana.”⁶¹ ifadelerinde de (sanki) bir hased kokusu gelmektedir?

Cevap: Âyette ifade edilen atları öldürmek haram ve yasaktır. Ayrıca âyetteki “*meshan*” (مَسْحًا) kelimesinden de atların öldürülmesi anlaşılmalıdır. Rivayette geçtiğine göre atlar hazır olunca Hz. Süleyman, eliyle, atların yelelerindeki ve bacalarındaki tozları sildi. (Haliyle âyetteki *mesh* kelimesi “silmek”, “okşamak” anlamlarına gelmektedir.) Atlar, en iyi savaş araçları oldukları için Hz. Süleyman, atları çok severdi.

Bazılarına göre ise (*meshen* ifadesi) savaşçı atların diğer atlardan ayırt edilmesi gayesiyle dağlanması/damgalanması anlamındadır. Eğer kelimenin “öldürmek” manasına geldiğini kabul edersek, böyle bir durumda muhtemeldir ki Hz. Süleyman unutarak da olsa namazını terk ettiği için kefarete olsun diye sahip olduğu en iyi mallarını kurban etme gayesiyle yapmıştır. Malumdur ki peygamberler, zellelerinde dahi sert bir şekilde azarlanmaya (muahaza) maruz kalırlar.

Soru soranın sorusunda ifade ettiği “hased” şaibesi de burada gerçekleşmiş değildir. Çünkü Hz. Süleyman (o esnada) sıkıntılı bir haldeydi. Bu nedenle ondan umudu da kesmişlerdi. Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen “cesedin tahtın üzerine yığılması”⁶² da buna işaret eder. Hz. Süleyman, sıkıntısından kurtulunca da başkalarına devredilebilen dünya malını değil; tam tersine ilim ve salih amel mülkünü talep etti.

Bazısına göre Hz. Süleyman’ın istediği şey mucize idi. Mucizenin özelliği ise başka insanların ona güç yetirememesidir. Bu şekilde bir talepte ise haset şaibesi söz konusu dahi olamaz.⁶³

Aksarâyî’nin cevabında atları okşama yorumunu uygun bulması peygamberlerde gördüğü ismet anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan o, verdiği bu cevapla atları öldürmek gibi bir fiili ilgili peygambere ismet sıfatı gereği yakıştıramadığı anlaşılmaktadır. Buna göre onun ismet-i enbiya gibi konulara taalluk eden nasları Eş’arî çizgisine göre yorumladığı görülmektedir.

1.9. Hz. Muhammed

Soru: Kur’ân’da Hz. Peygamber’e hitaben “Şüphesiz biz sana kevseri verdik...”⁶⁴ buyrulmaktadır. Burada “elçimize kevseri verdik” ya da bizzat peygamberin adıyla “Muhammed’e kevseri verdik” şeklinde bir ifade değil; “sana kevseri verdik” şeklinde *kâf-ı hitâb* ile kullanılmaktadır. Bunda ne gibi bir incelik vardır? “Kevser” kelimesi lügatte çokluk anlamına işaret eder. Bu çokluk hangi açıdan ifade edilmektedir? İkinci âyetteki iltifat sanatının⁶⁵ faydası nedir?

Cevap: Allah, doğrudan “*sana*” şeklinde hitap etmekle peygamberini şereflendirmektedir. Bu ifade, ikinci âyette buyrulan ibadet emrine bir giriş mahiyetindedir. “*Kevser*”den kastedilen hayrın çokluğudur. Zira bu ifade, Allah’ın nimetlerinin sayılması konumundadır. Dolayısıyla kastedilen anlam, Hz. Peygamber’e bahşedilen hayır ve iyiliğin çokluğudur. Bilindiği üzere Allah peygamberleri yaratılmışların en faziletli olanları, Hz. Muhammed’i de onların en üstünü kılmıştır. Bundan daha üstün bir hayır ne olabilir!

İkinci âyetteki iltifat sanatına gelecek olursak burada dört faydadan bahsedebiliriz. Birincisi, ibadeti emredenin ibadet edilmeye layık olduğunun delilini ortaya koymaktır. Zira rab olan tazim edilmeye layıktır. İkincisi, rab lafzında bir heybet söz konusudur. Mesela, halifenin (“ben emrediyorum!” değil de) “Mü’minlerin emiri sana emrediyor!” şeklindeki buyruğu gibi. Üçüncüsü, ibadetin emredildiği

⁶⁰ Sâd 38/31-33.

⁶¹ Sâd 38/35.

⁶² Sâd 38/34.

⁶³ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, s. 73-74.

⁶⁴ Kevser 108/1-3.

⁶⁵ İltifat sanatı: Bir ifadede sözün yönünü birdenbire değiştirerek üslup farklılığı meydana getirme anlamında edebî sanat. Bk. Durmuş, İsmail, “İltifat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2000, XXII, 152-153.

yerlerde hem tek kişinin azametine hem de bir topluluğa işaret edebilen “biz” gibi müşterek lafızların/zamirlerin kullanılmaması evladır. Dolayısıyla “rabbin için namaz kıl!” ifadesi “bizim için namaz kıl!” ifadesinden daha uygundur. Dördüncüsü, “biz sana verdik” ifadesi nimet vereni tam olarak tayin etmemektedir. Ancak iltifat sanatı ile nimeti veren tam olarak belirtilmektedir.⁶⁶

SONUÇ

Cemâleddîn Aksarâyî, Es‘ile ve Ecvibe diye tanınan Şerhu müşkilâti’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Şerhu müşkilâti’l-ehâdîsi rasûli Rabbi’l-‘âlemîn isimli eserinde naslarla ilgili problemler ve çelişkili gibi gözüken durumların çözümüne soru-cevap üslubuyla yorumlar getirmektedir. Aksarâyî, zihinlere takılan pek çok meseleyi kendisi sorduğu sorulara verdiği cevaplarla çözüme kavuşturmaya çalışırken dördüncü kuşaktan torunu olduğu dedesi Fahreddîn er-Râzî’nin takip ettiği yolu takip etmekte ve sorularını cevaplarırken yer yer onun açıklamalarına yer vermektedir.

Aksarâyî çalışmasında kendisi tarafından ortaya koyduğu veya gündemde olan bazı işkâlleri çözüme kavuşturmaya çalışırken dil bilimini ve mantık kurallarını ön planda tutmaktadır. Cevaplarına dayanak ararken, nasları yorumlarken bazen kelimâ ve itikadî kabullerin ön planda olduğu ve bu kabullerini güçlendiren rivayet ve görüşleri de bolca kullandığı tespit edilmiştir. Mahiyeti itibariyle peygamberlerin ismetiyle ilgili olabilecek soruları onların ismetine halel getirmeyecek şekilde cevaplamaya çalışması bu minvalde değerlendirilebilir.

Aksarâyî’nin düşüncesine göre ilâhî hitabın delalet ettiği manayı anlayamamak müşkilâtın mazereti olamaz. Başka bir deyişle âyetlerin eksik veya yanlış anlaşılması veya bazı âyetlerde tezatlıklar olduğu gibi algılanması ilâhî hitabın özünü bağdaşmayan bir durumdur. Bu düşünceye sahip olan Aksarâyî’nin anlayışı Kur‘ân’da geçen ifadelerin birbiriyle bağdaşıyor olması ve bu durumun sonucu olarak da işkal gibi görünen âyet içeriklerinin tevil edilmesinin mümkün olduğudur. Aksarâyî’nin özellikle bazı peygamberler hakkında ortaya koymaya çalıştığımız soru ve cevaplarında da bu üslup ve anlayışını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. O’nun işkâlleri giderme adına yaptığı bütün bu girişimleri hakikati aramasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Aksarâyî sorulara verdiği cevaplarda konuyu detaylıca ele alamamaktadır. Bunun nedenini de kitabının giriş kısmında belirttiği şekliyle özet kısa bir çalışma olmasına bağlanmalıdır. Bu nedenle bazı sorular cevaplandırılırken okuyucu tam olarak ikna edilmemesi veya okuyucu için tam manasıyla doyurucu cevap olmama durumu dikkate alınmalıdır. Bu durum aynı zamanda bazı cevapların uzun uzadıya ilmi dayanakları serdedilerek cevaplanmasının önünde bir engel olarak durmaktadır.

⁶⁶ Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es‘ile ve‘l-Ecvibe*, s. 95-97.

KAYNAKÇA

- Aydın, İbrahim Hakkı, “Molla Fenârî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2005.
- Cemâleddin el-Aksarâyî, el-Es’ile ve’l-Ecvibe (Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar), çev. Necattin Hanay, Mehterhan Furkani, Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara ty.
- Durmuş, İsmail, “İltifat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 2000.
- Furkani, Mehterhan, “Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve ed-Dürerü’l-Mensûretü fi’l-Furû’ Adlı Eserin Kendisine Nispeti”, Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu, 21-23 Nisan KIBATEK, Ankara 2017.
- Görkaş, İrfan, Cemaleddin Aksarayî’nin Hayatı-Eserleri, basılmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.
- Hanay, Necattin, “Aksarâyî’nin Kitabü’l-Es’ile Ve’l-Ecvibe’si ve Yorum Metodu”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 17, Sayı 2, 2017.
- Kahya, Esin, “Cemaleddin Aksarayî”, Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu, Aksarayî Vakfı, 1994.
- Karataş, Şuayip, Kur’ân’ın Konusu Olarak Melekler, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Kaya, Mehmet, “Molla Fenârî’nin Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler ve Dikkat Etmesi Gereken Hususlara İlişkin Görüşleri ve Kâfiyeci ile Süyûtî’ye Etkileri”, III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, 2018.
- Öz, Mustafa, “Cemâleddin Aksarâyî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1993.
- Turan, Ahmet Nezihi, “Cemaleddin Aksarayî’nin Hayatı ve Ondan Bahseden Bazı Kaynak ve Tedkikler”, Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu, Aksarayî Vakfı, 1994.
- Şen, Mustafa. “Peygamberlerin İsmet Sıfatının Kur’ân Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)”. Mütefekkir 5/10: 383-414, 2018.
- Ulu, Mahmut, Ulu Şeyh Cemaleddin-i Aksarayî Hayatı ve Eserleri, Aksaray Belediyesi Yayınları, Dizgi Ofset, Konya 2016.